

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Op z'n kop: de turning-points in de recente geschiedenis

Bakker, D.

Citation

Bakker, D. (2025). Op z'n kop: de turning-points in de recente geschiedenis. *Bestuurskundige Berichten*, 40(1), 11-16. doi:

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC 4.0 license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4256383>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Op z'n kop:

De turning-points in de recente geschiedenis

Daan Bakker

De wereldgeschiedenis wordt getekend door historische gebeurtenissen die bekendstaan als “turning-points”. In het hier en nu lijkt men steeds minder te beseffen wat de implicaties waren van deze gebeurtenissen, die de wereld cultureel, militair, en economisch op z'n kop hebben gezet. Dit artikel zal een blik werpen op verschillende grote historische gebeurtenissen vanaf de tweede helft van de 20e eeuw, en die koppelen aan de implicaties voor de bestuurskunde en voor het Nederlandse openbaar bestuur.

Turning-points

‘Waar was jij toen 9/11 plaatsvond?’ Het is een vraag die menig persoon geboren vóór de jaren ‘90 bekend zal voorkomen. Zo bestaan er meerdere punten in de recente wereldgeschiedenis die men zich als de dag van gisteren zal herinneren. Onze generatie heeft de coronapandemie en de inval in Oekraïne – eerdere generaties zullen terugkomen op de atoombom, de val van de muur en 9/11. Hoewel Nederland niet het epicentrum is geweest van deze gebeurtenissen, valt er wel veel te zeggen over de weerslag van deze gebeurtenissen op het Nederlandse openbaar bestuur en de plaats van Nederland in de geopolitiek.

Wanneer we het over dit soort gebeurtenissen hebben, spreken we over historische “turning-points”. Turning-points kunnen worden aangeduid als het einde van een tijdperk – evenals het begin van een nieuw tijdperk, veroorzaakt door een specifieke historische gebeurtenis van grote omvang (Buzan, 1995). Ze vormen een omslagpunt in de manier van denken en benaderen ten opzichte van één of meer grote maatschappelijke onderwerpen; kort gezegd precies die gebeurtenissen die historici en bestuurskundigen grijpen omdat zij essentieel zijn in het vormen van de context waar we nu in leven. Dit artikel belicht slechts een greep uit de turning-points na de Tweede Wereldoorlog, maar wel een aantal zeer relevante.

Koude oorlog, de atoombom en Oekraïne

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie erachter dat de afwezigheid van een gemeenschappelijke vijand – namelijk Nazi-Duitsland – een aantal hardnekkige set vijandige sentimenten tussen de mogendheden blootlegden. Er ontstond een decennialange periode van grote spanning, proxy-(burger)oorlogen, en de constante angst voor een allesverwoestende oorlog: de Koude

Oorlog. Met de introductie van de atoombom op het wereldtoneel veranderde de hele dynamiek van spanningsuitingen en oorlogstaal (Ganser, 2024), met elke oorlogsdaad dat kon resulteren in een nucleaire reactie. In de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw werd het communistische en totalitaire Sovjet-systeem steeds onhaalbaarder, zowel voor de Sovjet-Unie zelf als voor haar satellietstaten, resulterend in de val van de Berlijnse Muur, het IJzeren Gordijn, en de Sovjet-Unie zelf. De Russische republiek ontstond, en na een beginperiode vol malaise onder Boris Jeltsin (De Kort, 2001) trad een relatief onbekend oud-KGB medewerker in als president: Vladimir Poetin. Een man met heimwee naar de Sovjet-Unie en frustratie over de “verloren” Koude Oorlog, en daaraan verbonden een man die Oekraïne nog steeds als rechtmatig grondgebied van Rusland beschouwt (Institute for National Strategic Studies, 2022). Dit sentiment, verbonden met spanningen tegen de NAVO, leidde tot de Russische inval van Oekraïne in 2022, een oorlog waar het risico van de inzet van kernwapens op z’n retour is.

Afbeelding AI gegenereerd

Nederland heeft historisch gezien vanzelfsprekend altijd aan de kant van het Westen gestaan, hoewel de kernwapendiscussie wel aanleiding gaf tot verdeeldheid. Dit uitte zich in de vorm van protesten tegen het plaatsen van kruisraketten op Nederlands grondgebied (Visser, 2023). Decennia later blijkt dat op Nederlandse vliegbasis Volkel nog altijd Amerikaanse kernwapens worden gehuisvest (Van Otterdijk, 2023). Hoe kan Nederland nu het beste omgaan met de huidige atoomdreiging en de

lessen uit het verleden?

Uit de stationering van kernwapens op Volkel kan worden geconstateerd dat de Nederlandse overheid tot de dag van vandaag een accommoderende houding heeft ten opzichte van kernwapens. Dit heeft implicaties voor de huidige context met betrekking tot de oorlog in Oekraïne: mondt deze oorlog uit in het inzetten van kernwapens, dan is de kans aanzienlijk dat deze kernwapens vanaf Nederlands grondgebied een rol gaan spelen. Het is opvallend dat zo’n dringend bestuurskundig vraagstuk nog altijd aanzienlijk onder de radar vliegt in het Nederlandse publieke debat: alhoewel er wel eens protesten zijn geweest bij Volkel, lijkt de angst voor een kernwapenoorlog niet eens bijna zo groot als dat het was tijdens de Koude Oorlog. Zo valt wel te zien dat de kernbommen in 1945 en de daaropvolgende Koude Oorlog als turning-points serieuze implicaties hebben voor de (potentiële) rol van Nederland in de hedendaagse oorlogsvoering, een vraagstuk waar de Nederlandse overheid niet lichtzinnig mee om kan gaan.

Voor de bestuurskunde geldt dat de opkomst van kernwapens een complete herziening van internationaal veiligheidsbeleid teweeg heeft gebracht. Sommige landen zien een nut en noodzaak van het ontwikkelen en bezit van deze wapens, andere landen verafschuwen op moreel en ethisch vlak deze wapens (Frey, 2006). Om de internationale gemeenschap gerust te stellen van het verantwoordelijk gebruik van deze wapens, zijn verdragen opgesteld zoals het Non-proliferatieverdrag (Bunn, 2003), dat het bezit van kernwapens beperkt tot vijf landen: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Rusland en China. Dit verdrag is ondertekend door 190 landen (Ministerie van Algemene Zaken, 2024). Er zijn landen die het verdrag niet hebben ondertekend, zoals Israël en Noord-Korea, wat een voedingsbodem is voor wederzijds wantrouwen tussen de landen die het verdrag wel en niet hebben ondertekend. Overheden zetten verder

in op de oprichting van veiligheidsraden, zoals die van de VN (United Nations Security Council, z.d.). In tijden van spanningen krijgen overheden en beleidsmakers te maken met het fenomeen van Mutual Assured Destruction, wat inhoudt dat als één mogendheid besluit vernietigende kernwapens in te zetten, de andere mogendheid zal reageren met even grote vernietigende wapens (Inwood & Tyner, 2022) Dit stelt beleidsmakers voor complexe ethische en praktische dilemma's.

9/11 en de “War on Terror”

De terroristische aanslag in New York van 11 september is tot de dag van vandaag de dodelijkste terroristische aanval ooit (Statista, 2024). In de jaren erna werd door de Bush regering de ‘War on Terror’ ingezet – een grootschalig plan om terroristische netwerken over de wereld uit te roeien (Power, 2007). Dit gaf de grondslag voor hoogst controversiële oorlogen, zoals de Amerikaanse inval in Irak in 2003 (Kull et al., 2003). De War on Terror betekende alles behalve het einde van het hoogtij van islamitisch terrorisme op de wereld: critici vinden dat deze manier van mondiale “oorlogsvoering” tegen terrorisme juist het aanwakken van extremistische sentimenten in de kaart hebben gespeeld (Shapiro, 2007). Sinds 2001 hebben we dan ook een veelvoud aan gruwelijke terroristische aanslagen gezien: de aanslagen Madrid in 2004, Parijs in 2015, Zaventem in 2016, Manchester in 2017, en recentelijk de aanslagen van 7 oktober 2023, en die in New Orleans in eind 2024. Om dan nog niet te spreken van de opkomst van de Islamitische Staat vanaf 2014 (Gerges, 2016).

Afbeelding AI gegenereerd

Ook Nederland heeft te maken gehad met terroristische dreigingen na 2001, alhoewel de omvang van de aanslagen in ons land (gelukkig) relatief laag is gebleken ten opzichte van andere landen. Als reactie op de aanslagen zoals in New York, Madrid en op Theo van Gogh, is de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV, eerder NCTb) opgericht (Vermeulen & Visser, 2021). Later is de Wet op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (Wiv) die de bevoegdheden op het opsporen van terrorisme heeft uitgebreid (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024). De Wiv ontstond niet zonder controverse, met discussies over de juistheid en proportionaliteit van deze wet, ook wel aangeduid als de “sleepwet” (Het Parool, 2017).

Tot op de dag van vandaag is het dreigingsniveau van een terroristische aanslag in Nederland zeer reëel (Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2024). In het straatbeeld is de dreiging te zien in de hogere aanwezigheid van politie en marechaussee op vliegvelden en treinstations, preventieve verkeerspalen op drukke straten, en prevalentie van anti-terroristische politie-invalen. Nederland versterkte ook zijn samenwerking met internationale partners, zoals Europol en Interpol, om informatie-uitwisseling en gezamenlijke operaties te verbeteren (Europees Parlement, z.d; Interpol, z.d; Europol, z.d.).

Daarnaast blijven de morele en politieke vraagstukken rond antiterrorisme-strategieën relevant. De debatten over privacy versus veiligheid, de proportionaliteit van militaire interventies, en de lange-termijnpact op democratische waarden houden beleidsmakers en burgers bezig. De lessen van 9/11 blijven een gids voor hoe samenlevingen kunnen balanceren tussen veiligheid en vrijheid in een complexe en onvoorspelbare wereld.

Alhoewel de aanpak van terrorisme ook vóór 2001 al in Nederland op de agenda stond, zoals Molukse

acties en aanslagen door de Revolutionaire Anti-Racistische Actie (RaRa) (De Graaf, 2024), gaven de aanslagen van 9/11 wel een keerpunt in zowel de nationale en internationale kijk op de aanpak van terrorisme, een turning-point dat tot op heden voor het bestuurskundige veld uiterst relevante casuïstiek voortbrengt.

De coronapandemie

In de beginmaanden van het jaar 2020 werd de wereld op de hoogte gesteld van een nieuw virus dat in Wuhan, China zou rondrazen. Het bleek de opmaat voor één van de meest invloedrijke en bestuurskundig interessante periodes van onze moderne geschiedenis: de coronapandemie. Lockdowns bleken voor het gros van de overheden een basismaatregel in het tegengaan van de verspreiding van het virus, met mondiaal veel variaties aan manieren waarop lockdowns werden vormgegeven en geïmplementeerd (Fuss et al., 2021). Waar bevolkingen van andere landen met een harde hand werden gemaand binnen te blijven, zocht Nederland toevlucht naar een enigszins soepele, “intelligente” lockdown. De avondklok werd voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog ingevoerd, veel bevolkingen over de hele wereld werden verplicht een vaccinatie tegen het virus te halen, en men had een coronatoegangsbewijs nodig om naar evenementen, restaurants en andere alledaagse plekken te gaan.

Afbeelding AI gegenereerd

De pandemie heeft voor de bestuurskunde ongekend veel casuïstiek voortgebracht. Voor beleidsmakers

heerste bij elke maatregel de vragen: hoe kunnen we mensen motiveren om de maatregelen te volgen? Hoe groot zal het ongenoegen en weerstand tegen de maatregelen zijn? Waar ligt de balans tussen inperkende maatregelen en wat wettelijk toegestaan is? De avondklok werd immers in eerste instantie door de rechter van tafel geveegd omdat de juridische basis niet deugde (NOS, 2021), hoe weten we dit soort situaties in de toekomst te voorkomen?

De pandemie werd gekenmerkt door snelle besluitvormingen als gevolg van urgente crisissituaties, en door uitvoerders die steeds meer bevoegdheden naar zich toetrokken om de crisis effectiever en efficiënter aan te pakken (Ewing, 2020). Uitvoerende instanties kregen tijdelijk uitgebreide bevoegdheden die essentieel werden geacht voor crisisbeheer, alhoewel er hierdoor wel zorgen ontstond over de democratische legitimiteit van deze bevoegdheden. Dit handelen van uitvoerders bracht ethische en juridische vraagstukken met zich mee, onder andere in de vorm van discussies over de proportionaliteit en rechtvaardigheid van deze maatregelen, wat soms leidde tot maatschappelijke protesten en juridisch verzet (Joseph, 2024).

Digitale middelen werden door overheden ook steeds meer aangewend in de aanpak van het virus, met gelijksoortige discussies over ethiek als gevolg. Overheidsinstanties gebruikten technologieën zoals apps voor contacttracering (Donelle et al., 2023; Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2022) en digitale paspoorten - bijvoorbeeld het coronatoegangsbewijs (Brown et al., 2020). Dit verbeterde de toegankelijkheid van overheidsdiensten, maar riep ook vragen op over cyberveiligheid en digitale inclusie (Pranggono & Arabo, 2020; Chadwick et al., 2022).

Met betrekking tot de toekomst heerst de vraag in hoeverre overheden deze nieuwe surveillance-technologieën willen blijven inzetten, en voor wat

voor doeleinden dit gedaan kan worden, aangezien dit soort technologieën verder kunnen strekken dan toezicht tijdens epidemieën. In sommige delen van de wereld wordt ervoor gewaakt dat deze technologieën worden gebruikt in het creëren van politiestaat-achtige praktijken (Chiu, 2024). Het is aan de Nederlandse overheid om ervoor te waken dat de inzet van deze digitale technieken blijft conformeren aan ethische standaarden.

De pandemie vormde ook een omslag op het gebied van de aanpak van desinformatie; waar sociale mediaplatformen vóór de tijd van de pandemie maar al te voorzichtig waren om te voorkomen dat meningen werden gecensureerd, namen deze platforms tijdens de pandemie juist initiatief om de meest kwalijke desinformerende posts tegen te gaan (Butcher, 2021). Dit gaf grondslag aan verhitte discussies over de scheidslijn tussen vrijheid van meningsuiting en het verspreiden van desinformatie en nepnieuws (Sage & Yang, 2022), een discussie dat post-covid nog altijd zeer relevant is gebleven (Jacobs, 2022). Sociale mediaplatforms blijven investeren in AI-algoritmes en fact-checking om onjuiste informatie te identificeren (Onifade, 2023). Daarnaast is er meer aandacht voor mediawijsheid, met onderwijsprogramma's die mensen leren kritisch om te gaan met informatiebronnen (Netwerk Mediawijsheid, 2024). Voor de Nederlandse overheid geldt - vooral in een tijd dat desinformatie alsmaar sneller verspreidt blijft worden - een grote uitdaging in het creëren van kritische digitale geletterdheid, waarbij een balans wordt gevonden tussen het beschermen van het publieke debat en het tegengaan van schadelijke desinformatie.

Zo bestaan er nog vele vlakken waartoe de coronapandemie een omslagpunt vormde, waar dit nog maar een greep uit is. Het dagelijks leven werd op z'n kop gegooid; we werkten voornamelijk thuis, maakten veel minder sociaal contact, de geestelijke gezondheid van veel mensen holde achteruit, en consumptiepatronen verplaatsten

zich voornamelijk naar online omgevingen, zoals de E-commerce. Het zijn effecten die nog altijd blijven doordreunen, jaren na de pandemie.

Literatuurlijst

- [1] Brown, R. C. H., Savulescu, J., Williams, B., & Wilkinson, D. (2020). *Passport to freedom? Immunity passports for COVID-19*. *Journal Of Medical Ethics*, 46(10), 652–659. <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-106365>
- [2] Bunn, G. (2003). *Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems*. *Arms Control Today*. <https://cisac.fsi.stanford.edu/publications/nuclearnonproliferationtreatyhistoryandcurrentproblemsthe>
- [3] Butcher, P. (2021). *COVID-19 as a turning point in the fight against disinformation*. *Nature Electronics*, 4(1), 7–9. <https://doi.org/10.1038/s41928-020-00532-2>
- [4] Buzan, B. (1995). *The Present as a Historic Turning Point*. *Journal Of Peace Research*, 32(4), 385–398. <https://doi.org/10.1177/0022343395032004001>
- [5] Chiu, A. (2024, 22 maart). *Digital Democracy or State Surveillance? An afterthought after COVID-19 pandemic*. *Taiwan Insight*. <https://taiwaninsight.org/2024/03/15/digital-democracy-or-state-surveillance-an-afterthought-after-covid-19-pandemic/>
- [6] Chadwick, D., Ågren, K. A., Caton, S., Chiner, E., Danker, J., Gómez-Puerta, M., ... & Wallén, E. F. (2022). *Digital inclusion and participation of people with intellectual disabilities during COVID-19: A rapid review and international bricolage*. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 19(3), 242–256.
- [7] De Graaf, B. (2024). *Tussen terreur en terrorisme*. *Justitiële Verkenningen*, 50(4), 40–61. <https://doi.org/10.5553/jv/016758502024050004004>
- [8] De Kort, J.F. (2001). *De Jeltsin jaren, economische hervormingen geboekstaafd*, Oost-Europa Verkenningen, 163, New York, pp. 96–106.
- [9] Donelle, L., Comer, L., Hiebert, B., Hall, J., Shelley, J. J., Smith, M. J., ... & Facca, D. (2023). *Use of digital technologies for public health surveillance during the COVID-19 pandemic: A scoping review*. *Digital Health*, 9, 20552076231173220.
- [10] Europees Parlement. (z.d.). *Aanpak van terrorisme: EU-maatregelen uitgelegd | Onderwerpen | europarl.europa*. <https://www.europarl.europa.eu/topics/nl/article/20180316STO99922/aanpak-van-terrorisme-eu-maatregelen-uitgelegd#:text=De%20overgrote%20meerderheid%20van%20terroristische,zijn%20om%20explosieven%20te%20maken>
- [11] Europol. (z.d.). *Netherlands*. <https://www.europol.europa.eu/partners-collaboration/member-states/netherlands>
- [12] Ewing, K. D. (2020). *Covid-19: Government by Decree*. *King S Law Journal*, 31(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/09615768.2020.1759398>
- [13] Frey, K. J. (2006). *Nuclear Weapons as Symbols: The Role of Norms in Nuclear Policy Making*. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.960762>
- [14] Fuss, F. K., Weizman, Y., & Tan, A. M. (2021).

COVID-19 Pandemic: How Effective Are Preventive Control Measures and Is a Complete Lockdown Justified? A Comparison of Countries and States. *COVID*, 2(1), 18–46. <https://doi.org/10.3390/covid2010003>

[15] Ganser, D. (2014). The “Strategy of Tension” in the Cold War Period. *Journal of 9/11 Studies*, 39, 1-19.

[16] Gerges, F. A. (2016). ISIS: a history. <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/60975>

[17] Het Parool. (2017, 9 oktober). Wat houdt de omstreden “sleepwet” precies in? <https://www.parool.nl/nieuws/wat-houdt-de-omstreden-sleepwet-precies-in-b721b3b8/?referrer=https://www.google.com/>

[18] Institute for National Strategic Studies. (2022, 10 februari). Putin Likes to Talk About Russians and Ukrainians as “One People.” Here’s the Deeper History. Institute For National Strategic Studies. <https://inss.ndu.edu/Publications/View-Publications/Article/2930849/putin-likes-to-talk-about-russians-and-ukrainians-as-one-people-heres-the-deepe/>

[19] Interpol. (z.d.). Netherlands. <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries/Europe/NETHERLANDS>

[20] Inwood, J. F., & Tyner, J. A. (2022). Militarism and the mutually assured destruction of climate change. *Space And Polity*, 26(1), 62–66. <https://doi.org/10.1080/13562576.2022.2052720>

[21] Jacobs, L. G. (2022). Freedom of Speech and Regulation of Fake News. *The American Journal Of Comparative Law*, 70(Supplement-1), i278–i311. <https://doi.org/10.1093/ajcl/avac010>

[22] Joseph, J. (2024). Authoritarianism, Governmentality and the COVID-19 Response. *Global Society*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/13600826.2024.2383241>

[23] Kull, S., Ramsay, C., & Lewis, E. (2003). Misperceptions, the Media, and the Iraq War.

[24] *Political Science Quarterly*, 118(4), 569–598. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165x.2003.tb00406.x>

[25] Ministerie van Algemene Zaken. (2024, 7 maart). Verdragen tegen massavernietigingswapens. Internationale Vrede en Veiligheid | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/internationale-vrede-en-veiligheid/internationaal-beleid-wapenbeheersing/verdragen-tegen-massavernietigingswapens>

[26] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2024, 18 april). Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. AIVD.

[27] Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2024, 17 december). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn>

[28] Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2022, 10 november). Update CoronaMelder: nieuwe richtlijn verwerkt én pauzefunctie beschikbaar. Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/02/03/update-coronamelder-nieuwe-richtlijnen-verwerkt-en-pauzefunctie-beschikbaar>

[29] Netwerk Mediawijsheid. (2024, 20 juni). Goed in gesprek over verkeerde informatie. <https://netwerkmediawijsheid.nl/impact/goedingesprek/>

[30] NOS. (2021, 16 februari). Rechter zet per direct streep door avondklok: geen sprake van “acute noodsituatie”. <https://nos.nl/artikel/2368915-rechter-zet-per-direct-streep-door-avondklok-geen-sprake-van-acute-noodsituatie>

nos.nl/artikel/2368915-rechter-zet-per-direct-streep-door-avondklok-geen-sprake-van-acute-noodsituatie

[31] Onifade, A. B. (2023). Looking beyond the impressions of algorithms and fact-checking in fighting online misinformation: A literature review. *Education for Information*, 39(1), 33-49.

[32] Power, S. (2007). Our war on terror. *New York Times Book Review*, 112(30), 1.

[33] Pranggono, B., & Arabo, A. (2020). COVID-19 pandemic cybersecurity issues. *Internet Technology Letters*, 4(2). <https://doi.org/10.1002/itl2.247>

[34] Sage, W. M., & Yang, Y. T. (2022). Reducing “COVID-19 misinformation” while preserving free speech. *JAMA*, 327(15), 1443-1444.

[35] Shapiro, I. (2007). Containment: rebuilding a strategy against global terror. *Choice Reviews Online*, 44(12), 44–7095. <https://doi.org/10.5860/choice.44-7095>

[36] Statista. (2024, 4 juli). Deadliest terrorist attack worldwide <https://www.statista.com/statistics/1330395/deadliest-terrorist-attacks-worldwide-fatalities/>

[37] United Nations Security Council. (z.d.). Functions and Powers. <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/functions-and-powers>

[39] Van Otterdijk, F. (2023, 12 april). Kernwapens Volkel: “Als we gaan dan gaan we met zijn allen”. Omroep Brabant. <https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/4255877/kernwapens-volkel-als-we-gaan-dan-gaan-we-met-zijn-allen>

[40] Vermeulen, F., & Visser, K. (2021). Preventing violent extremism in the Netherlands: overview of its broad approach. *Revista CIDOB d’Afers Internacionals*, 128, 131-151.

[41] Visser, Y. (2023, 29 oktober). Massademonstratie tegen kernwapens nu 40 jaar geleden. *Historiek*. <https://historiek.net/massademonstratie-kernwapens-den-haag-1983/159833/>